INGEN LEK, MEN ARBEID OG SLIT!

Industrielt barnearbeid på Raufoss 1875–1895

John Aage Gjestrum

”Barneåra husker jeg som arbeid og slit, men ingen lek”. Slik mintes Karoline Løkken (f. 1879) sin oppvekst på Raufoss i 1880-åra. På Raufoss var ”Rødfos Tændstikfabrik” blitt satt i drift i 1875 med 53 faste arbeidere og 50 barn sittende hjemme å lime fyrstikkesker.¹

Av de faste arbeiderne var i 1875 også 7 under 15 år, slik at barna da utgjorde 55% av fabrikkens samlede arbeidsstokk.² Vi skal i denne artikkelen forsøke å gi et bilde av det industrielle barnearbeidet slik det artet seg på det nye industristedet Raufoss de siste 10-åra av 1800-tallet. Innledningsvis skal vi igjen gi ordet til Karoline Løkken:

Vi barna ble satt til hjemmearbeide for fyrstikkfabrikken fra vi var 3–4 år. Vi laget ”esker og trysker”. Vi fikk utlevert spon, klister og etiketter fra fabrikkens. Betalingen var 20 øre for 1.000 trysker og 25 øre for 1.000 esker. Å lave 1.000 var arbeide for 3 små i en hel uke. 6 år gammel begynte jeg på fabrikkens, og hadde heldagsarbeide hver annen dag. Men også de andre dagene da vi hadde skolegang måtte vi møte opp på fabrikkens etter at vi hadde spist middag. Det første året var jeg med og hjalp far, men fra jeg var 7 år begynte jeg i pakkeriet. På heldagsarbeide kunne jeg greie å pakke inntil 8 gross, på skoledager 3 gross. Betalingen var 6 øre pr. gross. Som 12–14 åring var jeg oppe i 10–12 gross, etter 16 års alderen kunne jeg greie 100 gross og mere. Til å begynne med betalte jeg kr. 1.50 for uken

hjemme, senere 3 kroner. Det ble lagt tilside penger så jeg hadde til konfirmasjonsklær.³

Det er en hel rekke spørsmål vi gjerne vil finne svar på når vi tar opp det industrielle barnearbeidet. Noen har vi allerede berørt: Hva slags arbeid hadde barna? Når begynte de med fabrikkarbeidet? Var barnearbeidet skadelig? Hvor mye arbeidet barna? Hvem fikk lønna? Hvorfor fikk vi et så omfattende industrielt barnearbeid? Hvilke holdninger var det i samfunnet til dette barnearbeidet?

Nå, hundre år etterpå er det vanskelig å finne dokumentasjon som kan kaste fullt lys over de spørsmål vi ville finne svar på. Ei hovedkilde er 5 beretninger samlet inn i den store arbeiderminneinnsamlingen Norsk Folkemuseum drev i 1950-åra. Ei annen viktig kilde er folketellingene i 1875 og 1891.

HOVEDTREKK

VED FYRSTIKKFABRIKASJONEN

For å forstå barnearbeidets plass i bildet, må

vi kort ta for oss hovedtrekkene ved fyrstikkfabrikasjonen slik den var på Raufoss. Ospetømmer utgjorde hovedråstoffet. Det ble kappet i kubber på 40 cm. lengde. Etter at de var dampet opp, ble de tatt inn i fabrikkens spondreieri hvor ei maskin dreide spon til stikker, og ei anna dreide eskespon. Ei karvemaskin karvet spona til stikker. Eskespona ble så sendt ut på bygda til hjemmearbeid. I midten av 1880-åra ble det maskiner som lagde skuffer og trysker, og hjemmearbeidet tok slutt. Stikkene ble tørket og lagt i ramleggermaskiner, som ordnet stikkene i rammer. Hver ramme ble så dyppet i ei panne med flytende svovel og overstrøket med fosfor. Dette var den farligste del av produksjonen, og tok det fyr i ei ramme med fyrstikker, måtte en være snar å få kastet den ut av bygningen. Hele tre ganger brant Rødfos Fyrstikkfabrik ned på de 20 åra den var i virksomhet.

Når fyrstikkene var tørket, gikk de til pakkeriet. Pakkeriet kunne beskjeftige opp til 100 arbeidere, og det var her flesteparten av barna og kvinnene arbeidet. Eskene ble her fylt med stikker. De gikk så videre til sanderiet, der lim og sand ble paført riveflaten. Etterpå gikk eskene til grosseriet der de ble pakket dusinvis, for siden å bli pakket i hele eller halve gross. Til slutt ble pakkene lagt i trekasser med innvendig igjenloddet sinkkasse.⁴

HVA SLAGS ARBEID HADDE BARN? NÅR BEGYNTE DE MED FABRIKKARBEIDET?

Foran har vi sitert fra hva Karoline Løkken kunne fortelle. Hun begynte allerede som 3-4-åring sammen med søsknene å lime esker og trysker, mens hun som 6-åring begynte på selve fabrikkene, då sammen med faren. 7 år gammel arbeidet hun alene på pakkeriet. I

1875 bodde bare 9 av de 50 barna som laget esker på selve Raufoss. Den yngste av disse 9 var Mateas Andreassen som var 6 år gammel. De andre er fra 7–9 år, med unntak av ei jente på 13 år.⁵ Resten av barna som gjorde esker bodde så utover hele bygda, helt ut til ytterst i Kolbu og Eina.⁶ Anna Løvstad (f. 1873) var et av disse barna, og vi skal høre hvordan hun opplevde eskearbeidet:

Fra jeg var 8–9 år hadde vi hjemmearbeide fra Rødfos Fyrstikkfabrik, som lå fra 6 til 7 km. fra der vi bodde. Vi hentet spon, etiketter og klistre (rugmel) på fabrikkene. Mor fulgte meg de gangene hun kunne, men som oftest måtte jeg gå alene. Vinterstid hadde jeg kjelke og om sommeren en slags kjerre, men tungt var det for spona skulle være myk og var dampet, så den var rå. Betalingen var 25 øre for 1.000 esker og 20 øre for 1.000 trysker. Jeg kunne sammen med en yngre bror greie fra 1.000 til 1.500 stk. på en dag.

Men moren var enke, og hun livnærte seg derfor ved å gå rundt på gardene i slakting, flatbrødbaking, vasking o.l. Dette gjorde at det ble enda mer på vesle Anna:

Da mor stadig måtte være borte, var det jeg som hadde stellet hjemme ved siden av hjemmearbeidet for fyrstikkfabrikken. Jeg gikk på Sagvoll skole, i førstningen 2, senere 3 dager i uken. På skoledagene ble det mer arbeide enn ellers, for da ventet alt «stellet» på meg når jeg kom hjem.⁷

Barna som kom i arbeid i selve fabrikkbygningen kom helst på pakkeriet. Folketellingen i 1875 bruker her bare benevnelsen "fabrikarbeider" (eller "fabrikarbeiderske") på barna i fabrikkene. I 1891 står det derimot anført hva den enkelte gjør. Av 19 barn bostatt på selve Raufoss som da arbeidet på fabrikkene, var 15 på pakkeriet.⁸ Vi har statistikk over hele arbeidsstokken i 1890⁹, og den så slik ut:

	Menn	Kvinner
Over 18 år	36	47
14–18 år	8	26
12–14 år	3	14
Under 12 år	<u>12</u>	<u>11</u>
	59	98

Det var altså i alt 157 arbeidere, og 40 av disse var under 15 år. Vi må derfor anta at flesteparten av disse 40 barna arbeidet på pakkeriet. Ei av de vi ser arbeidet på pakkeriet i 1891 var den da 10 år gamle Marie Pettersen. Hun forteller:

Jeg begynte i fyrstikkfabrikken da jeg var 9 år. Jeg pakket fyrstikker i esker. Under pakkingen av fosforstikker var det ikke til å unngå at noen ble forgiftet i tennene eller kjeven, og måtte da ha en operasjon. Etter den ble de ofte skjeve i munnpartiet. Vi hadde en lege og en tannlege til å se over tennene, det var dr. Markussen og tannlege Skrettingland, begge fra Gjøvik.¹⁰

Anna Løvstad, som vi møtte foran, begynte på pakkeriet i 14-års alderen:

Jeg arbeidet også en tid i pakkeriet. Det var et helsefarlig arbeide på grunn av fosforet, og jeg vet om en 4–5 av mine arbeidskamerater som ble forgiftet i tennene og måtte opereres. Alle fikk varige men, de ble skjeve i ansiktet. Når en slik måtte være borte fra arbeidet, fikk en ingen erstatning fra bedriften.¹¹

Karoline Løkken husket også dette:

På fabrikken hendte det ofte at noen ble fosforforgiftet, oftest i tennene. Måtte så en tann trekkes, fikk vi beskjed om å holde oss hjemme i 6 uker uten noen betaling.¹²

Fosforforgiftningen var en kronisk forgiftning som opptrådte ved hull i tennene. Kjevebeinet hovnet opp, og avsondret materie måtte fjernes ved utstrakte operasjoner. Fosfordam-

pen forårsaket altså dette, og vi kan neppe i dag forstå den frykt arbeiderne måtte ha for denne sjuken. Helene Karine Thomassen (f. 1870) forteller om dette:

Skeive og skakke av "fosforsjuken" ble de fleste, de trodde at dampen gikk opp gjennom hull i tennene, ja, tannlege visste vi jo ikke hva var. Far fikk sjuken da han rasket ut en tann, han reiste opp og ned til Rikshospitalet i fem år før han døde.

Faren, Torger Kyseth, var da også den i fabrikkken som hadde ansvaret for å veie opp og male til svovel og fosfor til produksjonen. Han var derfor særlig utsatt. Helene Karine Thomassen som fra hun var liten arbeidet på pakkeriet, forteller videre:

Nå var far så redd for mor i fosfordampen, og så fikk han fridd henne fra det ved at hun tok folk i kosten. Da jeg var 18 år så døde far, og jeg fikk sjuken også. Så begynte jeg å hjelpe i kokinga, for mor var trøtt nå, og ved siden sydde jeg busseruller, for det var det bruk for.¹³

HVOR MYE ARBEIDET BARN?

HVA FIKK DE I LØNN

OG HVEM DISPONERTE LØNNA?

Arbeidstida var 10 timer pr. dag med tre hvilepauser. Men ofte ble det 12 timer uten noe ekstra betaling. Vi arbeidet også til 17.00 og 18.00 lørdag. Mor disponerte fortjenesten vår, dog fikk vi 30 øre hver 14. dag til eget bruk. Selv var jeg da 8–9 år. Vi stod 2–3 stykker ved siden av mor i arbeidet. Hver 14. dags lønning dreide seg da om 17 til 18 kroner. Fra 15-års alderen begynte jeg å få egen lønning. I begynnelsen tjente jeg 6 til 7 kroner pr. 14. dag, som økte til kr. 1,25 pr. dag da jeg var 19 år. Lønna utbetaltes en tid kun på anvisning lydende på fabrikkens landhandleri, senere det halve i penger, resten på anvisning, men til slutt i ren kontantlønn. I lønna det ble trukket 10 øre pr. uke i

sykekasse, som betalte legen. Men fikk du en uhelbredelig sykdom ble du strøket som medlem.¹⁴

Slik husket Ole Hamar (f. 1876) forholdene omkring lønn og arbeidstid. Marie Pettersen (f. 1879) forteller det slik:

Fra jeg var 9 år til 12 år var arbeidstiden fra kl. 7.00 til 19.00 med halv time frokost, en time middag og en halv time eftasværd. Men da loven om barnearbeid kom, ble det 6 timers dag. De første åra tjente jeg 3–4 kroner uka. Vi måtte også møte opp på fabrikken etter endt skoledag. Hele familien arbeidet ved fyrstikkfabrikken ettersom de vokste til. Ved loven om barnearbeide var det mange som fikk det vanskelig når barna ikke kunne hjelpe til med å tjene penger.¹⁵

”Mine foreldre fikk alltid min lønn”,¹⁶ forteller Alfred Larsen (f. 1879), og han kunne som 9-åring tjene 40 øre dagen på pakkeriet, noe mer ved overtid. Han forteller også om de samme arbeidstidene som de to foregående, altså en arbeidsdag på 12 timer inkludert til sammen to timers kvile. Alt tyder på at barna her hadde samme arbeidstid som de voksne. Da barna så måtte arbeide også om ettermiddagen på skoledagene, skjønner vi at skolegangen måtte bli så som så. ”Jeg gikk 5 år på folkeskole, en tid to, men meste tiden tre ganger i uken”, forteller Marie Pettersen.¹⁷ Når de i tillegg til å møte opp på skolen hadde omlag 50 timers hard arbeidsuke i fabrikken, kunne det ikke bli noe tid til lekselesning.

Lønnsnivået for barna ser ut til å ha ligget på mellom ca. 1/3–1/2 parten av en voksen arbeiders lønn. Hadde da samme familie flere barn i arbeid, er det klart at barnas lønning betydde mye for familiens økonomi. En av fortellerne nevner også at innskrenkningene som kom i barnearbeidet brakte flere i økonomiske vansker. Det viser hvor avhengige arbeiderfamiliene var av barnearbeidet.

HVILKE BARN ARBEIDET, HVILKE IKKE? HVORFOR ET SLIKT OMFATTENDE BARNEARBEID?

Da fyrstikkfabrikken ble reist, ble det samtidig flyttet dit to gardbygninger som ble gjenreist til arbeiderboliger. I 1875 var alt klart, og Helene Karine Thomassen var 5 år gammel med blant de første som flyttet inn: ”Far hadde vært med her fra første øksehogget i skauen, og da ”boligene” var reist, hentet han mor og meg fra bygda. Vi fikk stue og kjøkken, og alle som bodde i bedriftens hus måtte lage fyrstikker, alle koner, og alle barn over 8 år.”¹⁸

Vi har ikke bevart noen kontrakter eller andre skriftlige kilder som sikkert kan dokumentere hvorvidt det virkelig var arbeidsplikt for barna over 8 år. Folketellingene kan imidlertid her gi visse holdepunkter. I 1875 bodde det i alt 55 personer i de to nye arbeiderboligene. 28 av disse var ugifte, enslige personer. De øvrige fordelte seg på 6 familier. Av disse er det bare ei kvinne som arbeider, nemlig Thine Larssen som er ugift mor med ei datter på 5 år. De gifte konene er derimot ikke ført opp som fabrikkarbeidere. Tre av dem har spebarn å ta seg av. Det er heller ikke usannsynlig at konene ellers hadde mye arbeid med å ha de enslige arbeiderne i kosten. I 1891 er dette særskilt nevnt i folketellingen, og dette var selvsagt et viktig bidrag til fabrikkdriftens opprettholdelse.

Ser vi på barna i 1875, er det i disse 6 familiene 10 barn over 8 år. Alle disse arbeider for fabrikken.¹⁹

I 1891 er det i alt 145 personer i 4 arbeiderboliger. 40 personer er enslige/losjerende, og de øvrige fordeler seg på 21 familier. 6 familier har kvinnelig eneforsørger. De andre 15 har alle mann i arbeid på fabrikken. 12

16 koner arbeider ikke på fabrikk. 3 av dem tituleres spisevertinner og 4 husholdersker. Dette peker mot at de er engasjert i husholdningsoppgaver ut over familiens eget behov. I 1891 er 30 barn over 8 år i disse familiene fabrikkarbeidere. 5 barn over 8 år arbeider ikke på fabrikk. Av disse er tre 9 år.²⁰

Folketellingene kan peke mot at det virkelig var arbeidsplikt for alle barn over 8 år i familier som bodde i fabrikkens boliger. Kone syns derimot å ha statt noe friere, ihvertfall så lenge de ville husholde for ugifte arbeidere og de tok seg av små barn. At barnas arbeidsplikt ble følt som temmelig hard, kan Helene Karine Thomassen fortelle:

Da jeg skulle gå for presten var vi i følge tre stykker til Åskjørken, ja det var drug veg. Vi gikk att og fram en gang i vikua, og på slutten to. Og når vi kom hematt om kvelden så stod de og ventet og skulle ha oss i fabrikk etterpå, men det orket vi ikke! Så satt vi i grøfta oppmed lina og ventet til det ble for seint, og så hinket vi inn ved brua og skyldte på gnagsåra.²¹

Men det er klart at langt flere barn enn de som bodde i fabrikkens boliger arbeidet for fabrikk. Fabrikkens press kan derfor neppe sies å ha vært eneste årsak til barnearbeidet. Under Rødfos gard var det i 1875 4 husmannsplasser. På "Rødfosbakken" bodde Kristian Kristoffersen. Han var husmann med jord og blikkenslager. Han har 5 barn; 13,11,9,7 og 4 år, og ingen av dem arbeider på fabrikk, men forsørgeres av foreldrene. I "Rødfosengen" er Andreas Olsen husmann med jord. Han er i tillegg sagmester. Han har 6 barn: To på 15 og 11 år er fabrikkarbeidere. To på 8 og 6 år er eskearbeidere, mens de to minste på henholdsvis 2 og 1/2 år forsørgeres hjemme. Hans kone er imidlertid delvis fattigunderstøttet, antakelig på grunn av sykdom.²² Barna må derfor arbeide for sin eksistens, noe som var

den harde realitet for den fattigste delen av befolkningen. Det er også tydelig at de barna som ikke måtte arbeide på fabrikk av økonomiske eller boligmessige årsaker, de gjorde det heller ikke.

Når en spør hvorfor vi her fikk et så omfattende barnearbeid, så henger svaret svært mye sammen med det vi allerede har sagt. Hovedårsakene ligger selvsagt i det faktum at fyrstikkfabrikken på Raufoss i likhet med de øvrige fyrstikkfabrikker, så seg tjent med å bruke barn som arbeidskraft. Det var altså penger å tjene på å bruke barn framfor voksen arbeidskraft til visse oppgaver. Hadde ikke dette vært tilfelle, ville ikke fabrikk vært så ivrig etter å få barna i arbeid. Fyrstikkfabrikken som ofte balanserte på grensa til lønnsomhet, ville heller ikke ha råd til å sysselsette en hel mengde barn fordi barnas familier trengte barnas arbeidsinntekter for å få økonomien til å henge i hop. I stedet ble barnearbeidet et middel for fabrikk til å presse lønnsnivået ned for de voksne arbeiderne. En familiefar som kun skulle forsørge seg selv og eventuelt de minste barna, trengte ei mindre inntekt enn en som f.eks. skulle forsørge en hel familie.

Men da fabrikk først hadde åpnet portene for barna, er det klart at fattigdom og trang økonomi i mange familier var en nødvendig forutsetning for barnearbeidet. I sterk grad var det dette som avgjorde hvem som kom til å arbeide for fabrikk.

HVILKE HOLDNINGER VAR DET TIL BARNEARBEIDET? DET INDUSTRIELLE BARNEARBEIDS OPPHØR PÅ RAUFOSS

Barna selv opplevde nok barnearbeidet som noe naturlig, noe selvsagt. De vokste opp i fabrikkmiljøet, og eldre søsken og andre barn

arbeidet jo også på fabrikken. På samme måten oppfattet nok foreldrene det, og folk i fabrikkmiljøet ellers.

Vi har ingen kjennskap til at det var noen opposisjon mot barnearbeidet på Raufoss. I 1889 brant fabrikken, og en innsender i lokalavisen "Samhold" peker på at skulle det bygges ny fabrikk, burde den produsere sikkerhetsstikker, ikke svovelstikker, og han skrev videre:

Hvad som mest beveger innsenderen til at skrive dette er at barna ved Rødfos Fyrstikkfabrik skal sitte sammen med bygdas øvrige barn på skolen. Ja, tenk det at barna skal sitte og suge i seg den forferdelige gift. Det går ikke an lenger. Hvis det kommer fyrstikkfabrikk på Rødfos, samme slags som før, må fabrikken bli nødt til å holde skole for sig selv. Det kan ikke nytte at sette op mot det.²³

Avisinnsenderen var altså mer redd for bygdebarna enn for fabrikkbarna!

På landsbasis ble imidlertid det industrielle barnearbeidet tatt opp allerede i 1875, da Kirkedepartementet ba sekretæren i Statistisk Sentralbyrå utarbeide et lovforslag om "Børns og unge Menneskers Anvendelse til fast Arbeide udenfor Hjemmet."²⁴ Det skulle gå lenge før dette arbeidet resulterte i noe, og det barnearbeidet vi har behandlet i denne artikkelen, skjedde nettopp i denne perioden. I 1892 ble det så vedtatt en fabrikktilsynslov som trådte i kraft i 1893. Alt industriarbeid for barn under 12 år ble forbudt, og barn mellom 12 og 14 år kunne bare arbeide opp til 6 timer pr. dag. Som vi tidligere har vært inne på ble dette møtte med motstand av foreldrene, da familiene på denne måten mistet viktige inntekter.

Det var ingen arbeiderbevegelse på Raufoss da, og derfor ble det de snevre perspektiver som preget arbeidernes holdning.

Ved Bryn og Grøndvold fyrstikkfabrikker

kom fyrstikkarbeiderskene ut i streik i 1889, og redaktør Jeppesen i Social-Demokraten rettet da følgende kraftskytts mot den bruk eierne av fyrstikkfabrikkene gjorde av barn:

Saa Samvittighedsløse er de Folk, at de nu tager ind paa sine Fabriker Smaapiger og Smaagutter i otte til ti Aars Alderen. 20 saadanne Smaabørn havde de i forrige Uge faaet sammen. De lærer at pakke Fyrstikker. Når de blir rigtig øvede, kan de tjene mellem 1 a 2 Kroner om Ugen, og naar de har holdt paa med dette, lad os sige i 4 Aar, saa er de ødelagte for hele Livet. Hvad kan Fabrikeierne tjene paa en saadan Unge? 2 Kroner ugen vel. Det er 400 Kroner paa 4 Aar. Med andre Ord: For hvert 400 Kroner, som Fabrikeierne paa denne Maade bliver rigere, ødelægges et Menneskes Liv og Sundhed.²⁵

På Raufoss ble fyrstikkfabrikken kjøpt av staten i 1895 for anleggelse av patronfabrikk. 1. mai 1895 stengte fyrstikkfabrikken for godt, og bedriften som vi i dag kjenner som A/S Raufoss Ammunisjonsfabrikker tok over. En ny epoke tok til.

Helene Karine Thomassen så slik på minnene fra fyrstikkfabrikktida: "Nei, vi var vist ikke så bitre, for vi var uopplyste og trudde det måtte være sånn! Og så var vi unge – og for ungdommen går alt."²⁶

NOTER

• Artikkelen er tidligere gjengitt i Ophedia 1982. Här återgiven efter TOTN. Årbok 1988, s.118–126. (Gjøvik 1988)

1. Amtmannens 5-årsberetning 1871–75. Kristians Amt, s. 6.
2. Statsarkivet i Hamar (SA) Folketellingen 1875.
3. Arbeiderminnesamlingen, Hist. Inst. Universitetet i Trondheim. Arbeiderminner innsamlet på Raufoss ca. 1953 av L. T. Aas. Gjengitt i TOTN 1979 s. 38.

- 18
4. Avsnittet bygger på L. T. Aas og Sigmund Kildal: "Fra Røefossen til Raufoss". TOTN 1974 s. 38–42.
 5. SA. folketellingen 1875.
 6. Aas og Kildal 1974 s. 38.
 7. Arbeiderminnene TOTN 1979 s. 44.
 8. Riksarkivet (RA). Folketellingen 1891.
 9. RA. Statistisk Centralbyrå. Pakkearkivet B. 99.
 10. Arbeiderminnene TOTN 1979 s. 41.
 11. Ibid. s. 45.
 12. Ibid. s. 38.
 13. Intervju ved Ingrid Arnulf. Gjengitt i Alle Kvinner 1954.
 14. Arbeiderminnene TOTN 1979 s. 43.
 15. Ibid. s. 41.
 16. Ibid. s. 39.
 17. Ibid. s. 41.
 18. Ingrid Arnulf 1954.
 19. SA. Folketellingen 1875.
 20. RA. Folketellingen 1891.
 21. Ingrid Arnulf 1954.
 22. SA. Folketellingen 1875.
 23. Gjengitt i Aas og Kildal 1974 s. 45–46.
 24. Ingeborg Fløystad: "Vi lærte tidlig å arbeide. Barnearbeid i Norge i de siste 200 år". I Forskningsnytt nr. 4/1979 s. 26–27.
 25. Gjengitt i Gunnar Ousland: Fagorganisasjonen i Norge, bd. I (1949) s. 178.
 26. Ingrid Arnulf 1954.